

Marcel Štefančič, jr.

IVAN CANKAR

Eseji o največjem

Marcel Štefančič, jr.

IVAN CANKAR

Eseji o največjem

UMco

Ljubljana, 2018

Marcel Štefančič, jr.
IVAN CANKAR
Eseji o največjem

© za besedilo: **Marcel Štefančič, jr.**
in **UMco d. d., 2018**
Vse pravice pridržane.

Izdajatelj in založnik: UMco, d. d.
Zbirka Knjige o knjigah

Odgovorni urednik: Samo Rugelj
Pomočnica urednika: Renate Rugelj
Oblikovanje ovitka: Žiga Valetič
Avtor naslovnih fotografij: Borut Krajnc
Postavitev: Aleš Cimprič
Korektura: Samo Rugelj
Tisk: Primitus d. o. o.
Naklada: 400 izvodov, 1. natis
Ljubljana, 2018

Knjižno delo je izšlo v okviru programa, ki ga sofinancira
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

Brez pisnega dovoljenja avtorja ali založbe je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, skupaj s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki, v okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah. Vsebina knjige ne odraža nujno tudi stališča uredništva. Odgovornost za resničnost navedb v knjigi je na strani avtorja.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-4
821.163.6.09Cankar I.

ŠTEFANČIČ, Marcel, jr.
Ivan Cankar : eseji o največjem / Marcel Štefančič, jr. -
1. natis. - Ljubljana : UMco, 2018. - (Zbirka Knjige o knjigah)

ISBN 978-961-7050-23-3

296534016

VSEBINA

Intro	7
-------	---

I

Ali bi bilo treba Cankarja sežgati? <i>Zakaj je neznosnejši, kot je bil pred stotimi leti</i>	11
--	----

II

Najbolj zavržen človek na svetu je novelist <i>Kako je Cankar sklenil, da nas bo zapeljal</i>	31
Pohujšanje zdaj <i>Kako si podrediš Slovenijo</i>	51
Državljan Kantor <i>Zakaj hočejo Slovenci gospodarja</i>	63
Slovenija okrog devetnajststo <i>Zakaj Cankar slovenske politike vidi tako, kot jih vidimo mi</i>	78

III

Sanje o filmu <i>Kako je Cankar odkril film</i>	107
Vsa mesta slovesa <i>Kako je Cankar bralca prelevil v gledalca</i>	198
Kaj vidimo, ko beremo? <i>Kako je Cankar posnel svoje filme</i>	227
Živijo ponoči <i>Kako je Cankar sanjal film noir</i>	251

IV

Dunajski večeri	301
<i>Kako je Cankar našel idealne pogoje za delo</i>	
Hiša strahov	324
<i>Kako je Cankar vzljudil objemanje življenja in smrti</i>	
S trga na klanec, s klanca v grob!	364
<i>Kako je Cankar pripravljaj revolucijo</i>	

V

Balada o slovenskem liberalcu	439
<i>Zakaj živimo v Kačurjevih sanjah</i>	
Ni prostora za mrtve	473
<i>Zakaj jih v Sloveniji ni mogoče pokopati</i>	
Prizori iz nezakonskega življenja	489
<i>Zakaj se zdi, da je Cankarjeve tekste pisal Shakespeare</i>	

VI

Nevarna razmerja	511
<i>Zakaj je Kafkov oče resnica Cankarjeve matere</i>	

VII

Bibliografija	543
Filmografija	551

INTRO

V sanjah je vsak izmed nas Ivan Cankar. In če bi bil Netflixova serija, bi ga lahko eksali v eni noči. Pa ni.

Za eksanje Cankarja – za krokanje z njim – potrebuješ precej več noči. Celo več, kot jih je v njegovi Nini.

A sam sem sklenil natanko to: da ga bom eksal kot Neflixovo serijo – od prve pesmi do zadnjega pisma. Skakal sem mu v besedo – on pa meni.

To, kar sledi, je poročilo o tej krokariji.

MŠ, jr.
Na klancu, Vrhnika

ALI BI BILO TREBA CANKARJA SEŽGATI?

*Zakaj je neznosnejši,
kot je bil pred stotimi leti*

Cankar je bil slovenski Billy the Kid: vsakič, ko je ustrelil, se je Slovenija stresla. Ni si predpisal slepote, ampak je neprijetni resnici, lobanjam in okostnjakom svoje dobe pogledal v oči. Zato je delal hrup. Ni sodil med literate, ki niso nikomur v napoto, a tudi nikomur v korist. Ni bil kot drugi tedanji literati, ki so v primerjavi z njim izgledali kot popevkarji. Slovenci so se ga upravičeno bali – nikoli niso vedeli, kaj jih čaka, a vedno, ob vsaki knjigi, so vedeli, da bodo dobili več, kot so pričakovali. In zdelo se jim je, da si tega ne zaslužijo.

Vse so delali, da bi ga nekako ustavili ali pa vsaj omejili. Pozivali so k linču, kritiki in literarni policaji so ga razsuvali, Fran Govekar, nekoč njegov prijatelj, ki je postal Pat Garrett, ga je razglašal za »patološki« primer, češ da pozna le »par cip, serijo ciparn in pajzljjev«, da je zašel v »sifilitično strujo« in da je »nemoralen v vsem pomenu te besede«, sanje pa je vsem skupaj prav kmalu izpolnil knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, ko je leta 1899 sežgal njegovo Erotiko.

A tedaj se nad tem niso kaj dosti zgražali. Slovenski list je svaril, da naj ta, ki kupi Erotiko, odpre okno, da mu ne okuži zraka, Aleš Ušeničnik pa je v Katoliškem obzorniku vztrajal:

»Usoda Cankarjevih poezij je znana, žalostna, a zaslužena!« Cankar, alergičen na ogenj (natanko dvajset let prej je zgorela njihova hiša, s Klancem vred, v Hlapcu Jerneju in njegovi pravici pa je ogenj na koncu, kot je rekel Ivanu Prijatelju, namenoma »stisnil na kratki dve strani«, to pa zato, »da bi naši zijavi ljudje ne pasli svojih pogledov na spektaklu«), je Jegličev požig sicer razglasil za »srednjevško neumnost«, založnika Bamberga, ki je Jegliču prodal 700 izvodov Erotike, pa za »žida«, toda Jeglič, ki ni mogel tekmovati ne z Anthonyjem Comstockom, ameriškim križarskim sežigalcem knjig (sežgal je 120 ton knjig in revij ter se celo hvalil s številom pisateljev, ki jih je pognal v samomor!), ne s futuristi, ki so leta 1910 v svojem manifestu pozvali k uničenju vseh knjižnic, je lahko računal, da sežig Erotike ne bo povzročil ravno velikega hrupa in da se slovenski literati ne bodo ravno solidarizirali s Cankarjem.

Cankar je namreč v letih 1897–1899 razsul številne pesnike, Antona Funtka, Engelberta Gangla, Antona Hribarja, Josipa Cimpermana, Antona Medveda, Mihaela Opeko, Antona Kodra in Pavlino Pajkovo, vse tedanje literarne veličine, »mrtvece na prestolu«, kot jih je imenoval leta 1899 v črtici Zjutraj: »Kolikor bolj je človek mrtev, temveč avtoritete ima in tembolj je spoštovanja vreden«. Vse te »zlagane literarne avtoritete«, ki jih ni napadal zato, pravi Božo Vodušek, ker so bile zlagane, temveč zato, ker so bile avtoritete, je kritiško pohodil, tako da je bila zamera velika. Sla po vendetti tudi. Evgen Lampe v Katoliškem obzorniku ni zaman poudaril: »Dolgo časa se je že napovedoval velikanski dogodek, da izda I. Cankar svoje pesmi. Pa Cankar je hotel nastopiti zmagoslavno kot Napoleon ali Ramzes II. ali Džinkiskhan, pobivši mnoge nasprotnike. Zato je naprej slovesno pobil Hribarja, o katerega 'Popevčicah' je izrekel strašno sodbo ... Hribarjeve pesmi so tako znane in priljubljene, da nam je nepotrebno, zagovarjati ga proti Cankarju.

Pa ko je veliki Cankar ubil Hribarja, je hotel čez truplo mrtvega nasprotnika stopiti na prestol.«

Jasno je bilo, da se literarne avtoritete ne bodo zgražale nad Jegličevim »atentatom« na slovensko literaturo. Danes se precej bolj, pa četudi knjige še vedno gorijo (v našem času so goreli Salman Rushdie, Stephen King, Harry Potter, Wilhelm Reich, Howard Fast, Lillian Hellman, Dashiell Hammett itd.). Zgražanje nad Jegličevim sežigom Erotike – nad tem kurjenjem »peči v knezoškofijski palači« – je v vseh teh letih postalo del slovenskega sekularnega kanona. Toda ironija je v tem, da danes ne bi sežgali le Erotike. Danes – v času nove politične korektnosti, zvišane kulturne občutljivosti in spraševanj, kaj naj z umetnostjo »pošasti«, kot sta Roman Polanski ali Woody Allen (ali pa Richard Wagner, če smo že ravno pri tem) – bi se zdel Cankar še bolj moteč, mučen, neznosen in nesprejemljiv kot pred dobrimi stotimi leti.

* * *

»Udaril sem jo v obraz. S pestjo sem jo udaril. Kaj niste videli, kako je bilo zateklo njeno levo lice,« sprašuje poet v Cankarjevi noveli Poet Peter. V resnici sploh ni poet, temveč poštni uradnik. Le domišlja si, da je poet. Svojo ženo pa pretepa zato, ker ji gre ob njegovi »poeziji« na smeh. Njemu se ne bo nihče smejal – še najmanj ženska.

»Srečal sem časih ljudi, – samó ženske, – da bi se zdrznil od studa, če bi se le dotaknil njihove roké ... Le-tó teló je podobno glistam, – mehko in opolzlo... Ali ne zavedajo se svoje gnusnosti,« beremo v vinjeti Julija, Martin Kačur v istoimenskem romanu osorno prizna, da ne mara žensk (»Ne maram jih, Boga mi!«), Olgo v romanu Nina mož nenehno pretepa (»samo zaradi zabave«), Aleš – »gospodar doline«, veliki privrženec učinkovitosti, ki zavida mučencem iz starodavnih časov, ko so krvoločni

cesarji preganjali kristjane ter jih mučili na čudno umetelne načine – pa v povesti Aleš iz Razora zagodrnja: »Kaj treba babi pameti!« In doda: »Da le grbe nima!«

Cankarjevi opisi žensk bi danes sprožili bučno zgražanje in proteste. V noveli Gudula Francko, alias Gudulo, kmečko dekle, opisuje kot najgrše človeško bitje (»Nič ženskega ni bilo na nji, razen krila in rute«), kar pa je v resnici le priprava na Nespodobno ljubezen, v kateri elegantni, čedni doktor Detal svojo ženo Matildo opisuje kot »najgršo žensko, kar sem jih doslej videl na svetu«, kot »absolutno grdobo«, v kateri »ni lepote niti za lek«, kot utelešenje »neumnosti in zlobe«, kot »žival«, ki se mu gnusi »kakor mrčes, grd in zloben mrčes«. Še huje: »Kako smešno, nizkotno in poniževalno bi bilo, če bi se pokazal z njo na cesti.« Zelo. Kajti: »Poniževalno bi že bilo, če bi prišel trezen k nji ter sedel z njo za mizo.« Za nameček ga še prevara z drugim moškim. A doktorja Detala to ne ustavi – oči že vrže na še gršo žensko, ki se drži »sključeno, ker je imela na hrbtu visoko grbo«.

Olga sreča v Nini drugega moškega, boljšega, »blagega v svojem srcu« in »plemenitega v svojih dejanjih«, toda bil je – ja, uganili ste – »zelo ljubosumen.« »Zaklenil jo je v prelepo kajbico in je gledal skozi ključavnico.« Okno te kajbice je gledalo »na pusto dvorišče, kjer nikoli ni bilo ne glasu, ne človeka.« Logično: »Olga je bila ječe navajena kakor hudodelec.«

Toliko o samozavesti in posesivnosti slovenskega moškega, ki dela vse, da bi našel žensko, ki je ne bi pogledal in hotel nihče drug – ki bi bila torej le njegova (»Ti nimaš pravice misliti na nikogar, razen name, in želeti si nimaš drugega življenja, nego sem ti ga bil jaz pripravil,« slišimo v romanu Tujci), samo in čisto njegova (poet je v Poetu Petru šokiran, ko žena – njegova lastnina! – odide in se ne vrne več), ja, njegova izključna last (»moja kakor hlapec,« slišimo v Noveli doktorja Grudna), v dobrem in zlu, dokler ju smrt ne loči.

In res ju loči. V noveli *Sestanek na Rušah* trije moški, stari znanci, povsem mirno – tako rekoč rutinsko – razpravljajo o tem, ali je imel neki kmet pravico, da je s sekiro ubil svojo nezvesto ženo. »Jaz bi napravil isto – jaz bi jo ubil,« pravi eden izmed njih. In verjamemo mu. Slovenci so očitno vzljubili kapitalizem, vsi pa vemo, kaj pomeni kapitalizem: da lahko s svojo lastnino počneš, kar hočeš! Nič ni hujšega od izgube bogastva, lastnina, ki itak potrebuje gospodarja, pa je sveta – tako kot sta sveta kapitalizem in dom. Jernej, slovenski imenitnik, v noveli *Jernej*, narodov besednik pravi, da pretepa svojo ženo, a da to nikogar ne briga: »Kaj bi se mešala zgodovina in javnost v svetost domačega ognjišča?«

Nasilje nad ženskami je bilo torej slovenska verzija prvobitne akumulacije kapitala – in s tega kapitala, kot je v *Kapitalu* opozoril Marx, vedno »kapljata kri in blato iz vseh por«. Ne, v Sloveniji res ni bilo treba dosti, da je zmagal kapitalizem. Veliko truda je bilo potrebnega, da so se rodili »naravni zakoni« kapitalizma, je še poudarjal Marx: v Sloveniji je bilo potrebnega le malce družinskega nasilja, ki je – v odsotnosti velikih pustolovskih, osvajalskih, imperialnih zgodb in lova za svetim Gralom – izgledalo kot ultimativna kapitalistična pustolovščina, kot ena izmed specializacij, ki jih omogoča nova kapitalistična delitev dela.

Cankarjeve ženske zato izgledajo tako, kot da bi planile iz Gileada, represivne, mačistične, teokratske republike, prizorišču TV-serije *Deklina* zgodba, posnete po romanu Margaret Atwood (1985). Tu so ženske podvržene psihičnemu, emocionalnemu in fizičnemu nasilju, tu jih prekvalificirajo v »neženske«, tu jih mučijo, trpinčijo, tu ječijo, kričijo in krvavijo, tu brezmejno trpijo, a vendar se – tako kot Cankarjeve ženske – tolažijo: »Le v trpljenju bomo našle milost.«

Res vprašanje je, kako bi se Cankar vklopil v sodobno veselje politične korektnosti. Jerman v Hlapcih žali Rome, ko jih postavlja za nasprotje svetnikov (»Če izvolijo same svetnike ali pa same cigane, moja suknja ne bo nič manj zakrpana in moji podplati nič bolj celi«), Judje jo slabo odnesejo tako v črtici Poglavlje o bradavici (»Po stenah so se vili lilasti ornamenti: stilizirani čifutski obrazi z dolgimi nosovi in šilastimi bradami«) kot v črtici Uboge rože (v vozu se pelje »dvoje debelih, potnih, zaničevanja in pekovskega ponosa polnih židovskih obrazov,« Mayer, »fabrikant, ki mu je služilo dve tisoč sužnjev,« je Jud ipd.), še slabše pa v povesti Krčmar Elija, v kateri oderuškega Juda, ki je »za devetdeset tistih židov, ki so Kristusa križali« (»Če bi zgorel, bi bil plamen bolj črn od noči«), na koncu pijanega zgazijo – okej, križajo – z vozom (»ptica od neba«), in v noveli Polikarp, v kateri mrličji ponoči kar sami iz mrtvašnice vržejo mrtvega Juda, »ker je bil ostuden in je dišal neprijetno«. Slovenec ni antisemit le na anonimnih forumih, ampak tudi po smrti. Včasih jo slabo odnese »židovski trgovec« (Materina slika), včasih »židovski žurnalist« (Hudodelec), včasih »židovski časopis« (Kako sem postal socialist), »nepozaben« pa je tudi tale pasus iz novele Melitta: »Melitta je bila tako lepa, da bi človek omamljen pokleknil pred njo, če bi mu povedala, da ni poljska Židinja, za katero so jo razglašali, temveč krščanska svetnica, sama sveta Agata.« Pazite, koga diskriminirate – lahko, da je v resnici kristjan!

Cankar se je tega nepričakovanega, priložnostnega antisemitizma – te rutinske neotesanosti do Judov, kot bi rekel Stefan Zweig – navlekel na Dunaju, kjer so se, pravi francoski zgodovinar Jacques Le Rider, »na začetku 80. let 19. stoletja začele pojavljati prve množične antisemitske stranke, ki so nato vzele v svoje roke usodo nemškega sveta v 20. stoletju.« Ko je živel na Dunaju, je bil župan antisemitski Karl Lueger, prvak krščansko-socialne stranke (»Kdo je Jud, odločam jaz«, »Na Dunaju je Judov kot peska v morju, kamorkoli greš, sami Judje«), nemški

in avstrijski Judje – »gostujoče ljudstvo« – so morali »žrtvovati precej svoje identitete, da bi lahko vstopili v nemško kulturo,« demografsko rast Judov – leta 1857 jih je bilo na Dunaju 6217, leta 1900 že 146.926 – je avstrijska katoliška večina doživljala »kot grožnjo lastni identiteti, zlasti pa grožnjo lastni družbeni in kulturni nadvladi,« stopnjeval se je občutek, da Judje »zastrupljajo germansko raso« in da »Jud nikoli ne more postati Nemec«, Jude so izločali iz študentskih društev, gledaliških skupin ipd., izhajale so strupene antisemitske knjige (o judovskih obrednih umorih, o zmagi judovstva nad germanstvom ipd.), liberalni red, ki je Judom prej lajšal integracijo in asimilacijo, je razpadel, dunajske zidove je preplavil slogan »Ni pomembno, kaj ima Jud v glavi, svinjarija tiči v rasi«, na Dunaju je med letoma 1889 in 1909 živel utemeljitelj rasizma Houston Stewart Chamberlain (»Hitlerjev Janez Krstnik«), med letoma 1907 in 1913 pa Hitler, ki ga je Dunaj »izšolal« v ultimativno pošast.

No, v povesti Življenje in smrt Petra Novljana slišimo vse najslabše o Hrvatih: »In tisti prokleti Hrvat ... za denar me je osleparil, za konja in za voz ... Ali misliš, da je pošteno igrati? Še danes vem, da je bil skrtil karto v rokav, falot!« A to bi morda danes celo ostalo. Ne le anonimnežem na forumih, ampak tudi slovenskim politikom bi se zdelo, da je Cankar to vendarle napisal po resnični zgodbi.

Marko, glavni junak povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž, nenehno preklinja Rome: »O cigani, kako so me ociganili!« In jih ponižuje: »Ali na svetu je vse minljivo, denar še celo. Vino je drago, cigan je slepar.« Toda sledi preobrat: na koncu se poroči »z lepo cigansko devojko« in priredi imenitno svatbo. »Pili so in peli in plesali in so bili veseli do konca dni.«

Ta nepričakovani preobrat – poroka s »cigansko devojko« in pravljичni happy end – je tedanje Slovence šokiral. Konservativna revija Dom in svet je pisala, da je Cankar »srečno pociganil svojega junaka in v njem tisto ljudstvo, ki ga popisuje tako

potepuško. Koliko blestečega talenta je s tem Cankar – pociganil!« Ne, Slovenci si niso znali predstavljati, da bi lahko Slovenec s »cigansko devojko« živel srečno do konca svojih dni.

Toda Slovenci so spregledali, da se Marko s »cigansko devojko« poroči, šele ko ostane sam na svetu – oče in mati umreta, bratov in sester nima, njegovi sorodniki pa so razkropljeni po svetu. S »cigansko devojko« se poroči, šele ko ga nihče ne vidi. To pove, pod kakšnim pritiskom živi Slovenec – in kakšno tremo ima. Če se hoče malce sprostiti, mora res slediti zapovedi iz novele Starec: »Še morfija si privošči in opija, nato pojdi snubit!« Kava, vino in tobak ne zadoščajo.

* * *

Danes lahko v holivudskih filmih umre na milijone ljudi, le mala žival – hišni ljubljenec – ne sme. Za nobeno ceno. Vsi umrejo – le pes preživi. Publika si oddahne – tudi v deželah, v katerih jedo pse ali mačke. Zato lažje razumete, zakaj bi sodobna društva za zaščito živali ponorela, če bi jim v roke prišla novela Greh, v kateri Tone zleze na zvonik, zgrabi »mlado belo mačko« in jo sadistično ubije (»In je spet vzdignil in treščil, udarila je okrogla glavica ob oster kamen in prikazalo se je nekaj črnega, pricurljala je kri«), ali pa novela Gudula, v kateri beremo: »Lojz je zgrabil mlado belo mačico, ki jo je pestovala gospa v naročju, ter jo treščil ob plot.«

A to je le hors d'oeuvre. V Firbcu psica skoti četvero mladičev in eno psičko. »To je dekla kar pograbila ter jo treščila ob zid.« In dekla potem v tem slogu nadaljuje: enega psa pobije s kolom, drugega – oh, niti ne vemo, kako, ker dahne le: »Opravljen je!« Ko se na koncu ozre na zadnjega preživelega, Firbca, pa sikne le: »Tudi ta ne bo dolgo!«

Ne le psi, temveč tudi druge živali izkusijo slovenski brend krutosti. V Majski noči pred našimi očmi potolčejo sovo.

»Ni je na svetu lepše živali, kakor je nabasana sova – glavo sklonjeno, oči svetle, peroti razprostrte. V spalnico jo postavimo!« V Lisjaku obvisi lisjak: »Imeli smo mladega lisjaka, živel je pa priklenjen samo par dni. V bližini njegove kletke je ležal velik prazen sod. Nekega jutra sem prišel pogledat; žival je visela na svoji verigi preko soda, mrtva in trda. Ponoči se je bila vzpela na sod, spustila na drugo stran ter obvisela.« Jasno, ob tem nihče ne občuti »ničesar takega, kar bi bilo podobno sramu ali kesanju.« V Mojem življenju se pred našimi očmi sesuje konj: »Krvavi drob se je usul na tla. Žival se je vzpela na zadnje noge, pene so škropile iz odprtega gobca, oči so buljile velike in rdeče.« V Istrskem oslu pa pred našimi očmi brutalno tolčejo osla, ki so ga v neko istrsko vas uvozili iz slavnih Abruzzov. »Tenke šibe, trde palice, gorjače, vesla – iz stoterih rok se je mahoma in hkrati usulo na žival.« Po oslu pada slepo in divje. »Na tla z njim! V morje z njim! Udarite! Bijte! Ubijte,« vpijejo domačini, kralji linča, ki tolčejo toliko časa, dokler ni »več dlake, ki bi ne bila dvakrat presekana, v kožo in kri zabita.«

Zdaj, ko ste dobili vpogled v gube slovenskega sadizma, je čas, da spoznate ultimativnega slovenskega sadista – šestletnega otroka, ki v Muhah pripovedovalca vpraša: »Ali ste že videli, kako umirajo muhe?« Ne, odvrne Cankarjev alter ego. »Torej glejte!« In potem gledamo: »Umivalnik je bil skoraj do roba poln vode; sredi vodé se je pozibavala gruča mrtvih muh, kakor da so se bile v smrtni grozi stisnile druga k drugi. Te črne mrtvece je zajel v perišče ter jih je zalučil na tla.« Čez čas zajame polno pest muh ter jih trešči v vodo. »Nastalo je divje vrvenje in prekopicanje v črni gruči. V smrtni grozi so se prerivale in preskakovale brez usmiljenja; suvale so se v stran, potapljale druga drugo v vodo.« Mali dahne: »Čudno, da ne kričé!« In doda: »Gotovo so med njimi matere in otroci in bratje in sestre. Pa se nič več ne poznajo, pobile bi druga drugo!«

Ko gledate ta torture porn, vas ima, da bi kriknili: Smrkač, pusti to muho – lahko, da je Gregor Samsa! Ali pa jebeni Jeff Goldblum! Pripovedovalec zlatolasega šestletnika kasneje zagleda na dvorišču. »Dekletca so se ljubosumno prerivala krog njega, on pa je ostal tako miren in hladen, kakor takrat, ko je gledal na gručo muh ... Obšla me je tiha groza.« Vas ni?

A da se razumemo: Muhe in Gudula in Firbec in Nespodobna ljubezen so mojstrovine, ob katerih se vprašate – zakaj vsi tako hvalijo Kafko?

A tudi otrokom se pri Cankarju dogajajo hude, strašne, nezaslišane reči. V Hiši Marije Pomočnice jetične deklice, stare od dvanajst do štirinajst let, hirajo, gnijejo, razpadajo in umirajo – in »vidimo« vsak detajl. V črtici Spomladi neko deklico zgazi konjska vprega, v noveli Križev pot desetletni deček, ki mu med procesijo naprtijo orjaški križ, umre od izčrpanosti, v noveleti Marjaš pa pohabljen deklica z glavo trešči ob kamnite stopnice in umre. »Še dobro, da ne trpi,« dahne zdravnik. Vse polno je otrok, ki cele dneve znojilniško trpijo in tezgarijo, kot recimo dvanajstletna Mimi v črtici Mimi: »Vstajala je zjutraj, še predno je zasijalo solnce, in hodila je spat o polnoči, kadar je bilo delo dokončano.« Na koncu skoči s tretjega nadstropja v smrt.

Ali pa pomislite na kariero malega Petra Novljana, sina zapitega dacarja, glavnega junaka povesti Življenje in smrt Petra Novljana: ko pri dvanajstih ostane sirota, ga dajo stricu, pijancu, kjer ga zapelje osem let starejša sestrična, tako da se kmalu »zapusti« in pristane v ljubljanski cukrarni, pri štirinajstih pa se samomorilsko utopi. »Iztegnil je roke in je stopal dalje.«

Pri Cankarju mrgoli samomorov. Samomore – morda produkte ničejanskega prepričanja, da morajo šibki nujno propasti – delajo propadli tovarnarji (Jakob Ruda), umetniki (Tujci),

osemdesetletnice (Pavličkova krona), parčki (Novo življenje), dijaki (Sošolci) in otroci, otroci, otroci. V Domačih novicah, eni izmed zadnjih Cankarjevih črtic, beremo: »Te dni – marca meseca 1. 1917. – sem bral v nekem ljubljanskem dnevniku med 'domačimi novicami' tole zgodbo: Oče in mati sta šla z doma po opravkih; otrok, sedemleten fantič, je ostal sam. Ker je bil lačen, kakor je lačen otrok, je pojedel ves kruh, kolikor ga je bilo pri hiši. In nato je v svojem strahu vzel vrstico, je napravil zanko in se je obesil.«

Otroci, ki delajo samomore, bi bili za današnji okus vendarle preveč neznosni, a nič manj »moteče« ne bi bilo spolno nadlegovanje, ki so ga pogosto deležni Cankarjevi otroci, recimo mala Francka, po kateri se v črtici Pred gostilnico steguje gosposko oblečeni narator, ali mala Metka, po kateri se v noveli Na pragu steguje njen ostudni, tolsti, mesnati stric, a ne le on (»Nekdo je odgrnil siloma odejo, začutila je na rokah, na prsih, na nogah težke roke, ki so iskale njenega telesa in so ga slačile«), ali mala Olga, ki jo zapita mati v Nini proda nekemu starcu, ali pa otroško – Tinino – masturbiranje, ki ga Cankar vključi v Hišo Marije Pomočnice: »Ko je bilo tema, se je vzdignila v postelji, nekaj grdega, pregrešnega se je vzbudilo v nji. Tipala je z rokami po svojem telesu, po ubogih, tenkih, čudno zvitih in skrčenih nogah, po bokih, po komaj vzcvelih prsih. Obšlo jo je, da bi se razpraskala.« In ko divje masturbira, fantazira o parčku, dveh telesih, ki ju je videla, kako se pod kostanjem »vroče« in »razpaljeno« stiskata. »Podoba je oživila!« Ni dvoma.

Toda Cankar ne bi bil Cankar, če ne bi šel še dlje. Štirinajstletna Pavla, glavna junakinja novele Krona, navdih za svoje masturbiranje najde ob nočnem špeganju v sobo, v kateri se žgeta njena mati in njen najnovejši ljubimec. »Žile so ji bile v sencih takó glasno, da je slišala njih enakomerno tiktakanje in da so jo motile v prisluškanju. Ko se je vrnila v posteljo, se je premetavala dolgo in vse teló ji je bilo potno.«

Si predstavljate, kako šokirane so bile mamice, ko so to pred dobrimi stotimi leti brale? Si predstavljate, kako šokirane bi bile šele danes? Si predstavljate, kako šokirane bi bile ob vseh tistih otroških samomorih, ki preplavljajo Cankarjeve zgodbe? Toda šestnajstletni mladenič, petošolec, ki se samomorilsko utopi v noveli *Melitta*, bi jih spomnil na sedanje slovenske šolarje, ki jih šolajo za kapitalizem in ki jih mučijo s tekmovalnostjo, delavnostjo, produktivnostjo in učinkovitostjo, pač s tem, da morajo biti najboljši, »zlati«.

Ta Cankarjev petošolec je bil »najboljši učenec v razredu,« »najpridnejši, najspodobnejši,« samomora pa ne naredi zato, ker ima ravno čas, ali zato, ker bi rad staršem pokvaril dan, temveč zato, »ker se mu ni posrečila šolska naloga.« Staršem v poslovilnem pismu napiše: »Kdor ni več prvi, je zadnji. Jaz sem bil prvi do konca; nikjer ni drugače zapisano. Zbogom!« Ni bil za kapitalizem.

* * *

V Hiši Marije Pomočnice jetične deklice grozljivo hirajo in umirajo, toda prave grozljivke so se jim zgodile, še preden so prišle v to hišo. Ali natančneje – prave grozljivke so se jim zgodile v domači hiši. V enem flešbeku tako izvemo, da je šla Lojzkina mati poleti pogosto z doma, oče pa je tedaj domov vlačil druge ženske, še otroke, štirinajstletnice. »Nekoč je prišla z njim boječa, siromašno oblečena punčka, pač komaj štirinajstletna; v roki je nosila košek cvetic, kakor jih prodajajo otroci na cestah in po gostilnicah. Prišla je in je ostala pri durih ter se je ozirala na Lojzko, ki je ležala na zofi, že slečena in odeta.« Potem je odmašil steklenico vina, rekoč: »Pij!« In punčka je pila. »Z drobno boječo roko je prijela kozarec, malo je zatisnila oči in je pila; oče ji je gledal v obraz s predrznimi očmi, smeh je bil na njegovih ustnicah, v rumena, zgrbljena lica je bila šinila kaplja krvi.

Objel jo je, posadil jo je bližje k sebi, posadil si jo je naposled v naročje. In punčka je pila, že so bila rdeča njena lica, prej tako bela in uboga. Ali kakor so rdela njena lica, je ginila iz njegovih tista kaplja krvi, ki je bila šinila vanje. Suha so bila zdaj, sivorumenena in oči so gorele.« Lojzka je to gledala. »Tresla se je, odprla je bila čisto oči, zato da bi jo videl oče in da bi se prestrašil – ali ni je videl, smejal se je in je slačil punčko, ki je ležala v njegovem naročju in se je smejala sunkoma, pijana, pol nezavestna. Lojzka je videla, da so bile nogavice strgane, prevezane nad kolenom z navadno vrvico: videla je, da je bila uboga srajčka vsa umazana in zašita; ali telo je bilo belo in nežno, komaj so poganjale mlade prsi.« Lojzka se je od groze obrnila k steni.

»Nekoč sta se sprla oče in mati; oče je udaril mater s pestjo v obraz, mati mu je razpraskala lica z nohtovi. Nato sta se ločila; mati je napolnila kovčke in je šla. Toda vrnila se je kmalu, oče sam je bil šel ponjo. Takoj prvi dan, ko se je vrnila, sta si stala nasproti s stisnjenimi pestmi, oči polne zlobe in sovraštva. Ali narazen nista mogla; šel je oče, šla je mati, ali obadva sta se vračala na dom, ki je bil do vrha oskrunjen in opljuvan, in baš zato, ker je bil oskrunjen.« Zdravniku ni preostalo drugega, kot da je Lojzko poslal v bolnišnico.

V drugem flešbeku izvemo, kaj se je zgodilo Brigiti. »Brigitin dom ni bil lep. Tam nekje je bil v predmestju, kjer so hiše, komaj dozidane, že stare in čemerne.« Stanovali so v pritličju, v dveh vlažnih sobah. »Mnogo ljudi je stanovalo v tistih dveh sobah; prihajali so pozno na večer spat, ali predno so zaspali, so še kartali, razgovarjali se na glas in se smejali, tudi sprli so se mnogokdaj in nekoč so nesli pozno ponoči iz sobe pijanega človeka, ki je bil ranjen z nožem. Petero moških je bilo, vsi sami delavci; eden izmed njih je imel pri sebi tudi ljubico in otroka, ali otrok je bil bolehav in je kmalu umrl. Brigitina mati je bila krepka in lepa žena; ni delala veliko; sedela je za mizo in se je veselo razgovarjala, popoldne je spala. Oče je bil suh, bled in

plašljiv, hodil je s sklonjeno glavo in je govoril malo; delal je ves dan in denar, ki ga je zaslužil, je dal materi. Časih – v soboto, kadar je bilo veliko denarja pri hiši – so napravili lep večer, jedli so in pili pozno v noč, godli so na harmoniko in plesali. Pila je tudi Brigita, sedela je na postelji in je gledala in se je smejala. Ko je bilo že pozno, so objemali mater vsi po vrsti in so jo poljubovali, in mati je bila vesela, vsa rdeča je bila v obraz in se je smejala zvonko. In potem so šli v drugo sobo, hrupoma so zaprli duri in slišal se je čuden krik, smeh, ropotalo je in se prevračalo. Oče je ostal pri Brigiti, bled je bil in oči so se svetile čudno. Hodil je po sobi kakor pijan, nato je legel, toda ni zaspal, ker je videla Brigita, kako so se svetile v temi oči.«

Nekoč je prišel tudi Franc, kovač. Brigitina mati mu je prinesla večerjo. »Po večerji je slekla mati bluzo, da so se prikazale gole roke in Franc jo je objel in jo je poljubljal in tudi ona mu je položila obe goli roki okoli vratu. Nato je legla mati na posteljo, na odejo in se je smejala na glas, roke je bila položila pod glavo in visoko so kipele prsi. Tedaj so se odprle duri in prišel je oče. Mati se ni zgenila, ozrla se je komaj in je dejala: 'Zunaj imaš večerjo, pa tam jej!' Oče se je okrenil, ali ko je bil že pri durih, se je vrnil, zibal se je, kakor da bi bil pijan, stopil je k Francu in Franc je zakričal in je sunil očeta v prsa, da je udaril ob steno, potem pa se je zgrudil tudi sam in vse polno krvi je bilo na tleh. Mati je skočila s postelje, vpila je 'Franc! Franc!' in je pokleknila k njemu. Nato je hipoma utihnila, vstala je in je šla počasi proti očetu, ki je stal ob steni in se je tresel od strahu in je iztegal roke, da bi se branil. Toda mati ga ni udarila, samo pokazala je s prstom proti durim in oče je šel.« Hrup je bil pozno v noč. »Franc se je vrnil čez nekaj tednov, očeta pa ni bilo nikoli več.«

Mimo je prišel neki delavec in postal ob postelji. »Glava mu je klonila, oči so gledale izbuljeno in so plamtele. Brigita mu je strmela v obraz kakor začarana in se je tresla. Tako je stopil k nji, vrgel je odejo na tla in se je sklonil globoko. Na postelji je

ležalo mlado telo, nelepo in grbavo, in vilo se je in je trepetalo, prsi so ječale.« Ne, moški niso šli le mimo.

V tretjem flešbeku izvemo, da se je Tončkin oče ponovno poročil, nova mati pa je pripeljala tudi svojo hčerko, Lucijo, s katero se je slepa Tončka kmalu – pri enajstih – lezbično sprijateljila. »Njen glas je bil nekako zamolkel, toda nežen, kakor poljubljaoč. Spali sta s Tončko skupaj in kadar sta legli, se je pritisnila Lucija tesno k nji, ovila se je je z vsem nežnim, toplim, kačjim telesom. Tončki je bilo prvi večer čudno – blago ji je bilo in bala se je, umikala. 'Kako so lepe, lepe tvoje roke!' je šepetala Lucija in jo je poljubljala na rame, na lica, na ustnice. Ni govorila kakor govore otroci, vse njene besede so bile tuje, iz skritega življenja. Pripovedovala je o svoji prejšnji prijateljici, Mariji. Ni ji povedala, kam so se preselili, zato da bi ne prišla v goste. Marija je bila starejša, imela je že dvajset let, prsi velike in polne, boke kakor omožena ženska, in moški so gledali za njo. Lucija je hodila v goste k njim in kadar sta bili sami doma, jo je Marija pestovala, slačila jo je in ji je ponujala gole prsi, kakor majhnemu otroku. Lepo je bilo od začetka – je pripovedovala Lucija – in zelo sta se smejala, ali naposled se je naveličala, ker je bila Marija tako divja in grda. Polt je imela na stegnih rumeno in Luciji, ki je bila vsa bleščéče bela, se je to gnusilo. Prestrašila se je časih, kadar so se zalile Mariji oči in je dihala težko in so se prikazale potne kaplje izpod las na sencih in čelu. Stiskala jo je tako tesno k sebi, da jo je dušila, in kadar sta se izpustili, sta bili trudni obedve.«

Tončka in Lucija sta postali neločljivi. »Pri obedu, kadar sta bila oče in mati poleg, se je sklonila k nji, položila ji je roko na stegno, stiskala se je k nji z nogami. Tončka je čutila, da je bila Lucijina ljubezen zmerom bolj vroča in divja. Nič ni pripovedovala več, vsa gorela je in trepetala, kadar sta bili sami in ni izpregovorila besede. Poleti je bilo, zunaj je sijalo žareče sonce in Lucija je zagrnila okno. Objela je Tončko in je prosila:

‘Gorko je, Tončka, sleci se!’ Tončki se je smilila, ker se je tresel njen glas in je bil tako plah. ‘Sama se sleci, tako je lepše ... da te vidim, kako odpenjaš bluzo!’ Tončki sami je bilo motno v glavi in roke so bile neokretne, ko so odpenjale. ‘Kako si lepa, lepa; kakor angel, tako se smeje tvoj obraz. Zasmej se, Tončka!’ Tončka ni hotela, ali zasmejala se je. ‘Še čisto otroške so tvoje prsi, ali bele kakor sneg!’ Lucija se je sklonila in jo poljubila na prsi, da je Tončko spreletelo. ‘Poljubi me še ti, objemi me! Glej, potipaj, kako se že dvigajo moje prsi ... ali bele so, ne tako rjave in velike, kakor so Marijine ...’ Šepetali sta, obe vroči in trepetajoči, dokler se ni mračilo zunaj.«

A v goste je prihajal tudi očetov prijatelj. »Ko je prišel prvič, je ugledal Tončko; stopil je k nji in jo je pogladil po licih; njegova roka je bila gladka in mrzla kakor riba. ‘Tončka, ubožica!’ je dejal, ali tudi glas mu je bil gladek, spolzek kakor riba. In nato je prihajal pogostokrat, tudi če očeta ni bilo doma. Posadil si je časih Tončko v naročje, ali Tončki je bil zoprni, streslo jo je, kadar je začutila njegovo gladko in mrzlo roko. Šinila je nekoč s prsti preko njegovega obraza in spoznala je, da mu je obraz kakor roka in kakor glas – starikav, ostudnogladek ... Tako se je zgodilo, ko je bilo tiho v sobi, da jo je objel in jo pritisnil k sebi; Tončka ni mogla ne prositi in ne klicati; njegove roke, ki so se tresle, so jo dušile in od strahu ni mogla geniti. Jecljal je in iz njegovih ust ji je padla gnusna kaplja na lice. ‘Tončka! ... Tončka!’ ... Ko je šel, je vsa trepetala od sramú in od groze in je legla na posteljo ... Prihajal je še zmerom, dan za dnem, in Tončka se ni mogla braniti, ni si upala klicati. Bil je zmerom bolj strašen, vso si jo je osvojil in ubogala je, kakor je hotel.«

Če vas je že ravno zanimalo, zakaj otroci v Sloveniji ne morejo spati. Zakaj jim upadajo lica. In zakaj jim kar nenadoma postane slabo.

A pedofilija v Cankarjevih delih je pandemična, nekaj vsakdanjega in maničnega, kompulzivnega, podobnega zlati mrzlici. Tudi Malči v Šivilji, Tinica v črtici Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast, Ninica v noveli Nina in Tončka v črtici O gospodu, ki je bil Tončko pobožal so še deklice, napol otroci, ko si jih spolno podredijo odrasli moški. »Blaznost je bila,« vzklikne moški, ki »kakor neumen« poljublja Malči. Moškemu, ki naskakuje Tinico, se – »silno in nezavestno« – kar vrti od ugodja. »Stala je tik pred njim in se ga oklepala za roko. Pod jopico so padale in se dvigale nežne, komaj razcvele prsi; kratko, malo čez kolena segajoče krilo je plavalo in trepetalo na finih, valovitih črtah njenih ledij; gole nožice so bile rjave in razpraskane od trnja in bodičevja. Gospod c. kr. adjunkt ji je gledal v oči z ljubeznijo in razkošjem, prsti pa so se mu potapljali v zlato morje njenih las in se igrali z mehкими, svilenimi kodri.«

Tega danes v slovenski literaturi ni več. Ne bi več letelo. Bralci tega ne bi prenesli. A Cankar daje slutiti, da je vse to – od pedofilije in družinskega nasilja do otroških samomorov in otroške prostitucije, vključno s punčkami, ki se ponujajo in prodajajo (Gospodična) – produkt tedanje strašne, odvratne, uničujoče revščine, navsezadnje, Tončka, dvanajstletna prodajalka vžigalic, ki že pije žganje, je tako obupno revna in zapostavljena, da »dotik« nekega gospoda razume kot »kristusovsko« dobroto. Nič lepšega se ji še ni zgodilo v življenju.

V današnji Sloveniji ni takšne revščine, kot je divjala v Cankarjevem času. In če že je, ni tako strašna. In če že je strašna, ni tako odvratna. In če je že odvratna, potem to – glede na družbeno bogastvo, ki se pretaka pri nas – deluje res noro.

Ko Franco Moretti v knjigi Buržuj govori o norosti na evropski polperiferiji (ja, to smo mi!), ki je na prelomu iz devetnajstega v dvajseto stoletje – v Cankarjevem času – postala endemična, pravi: »Norost je endemična na polperiferiji zato, ker v teh družbah, gazozdenih nekje na sredini, kjer gospodarski valovi

iz kapitalističnega jedra udarjajo z nepojmljivo in hiperbolično silo, neracionalno vedenje postane nekakšen refleks, ki reproducira svetovne dogodke na ravni individualnega življenja.«

V Sloveniji, v kateri je sedanost vedno le zadnji stadij – ali pa zadnji modni krik – preteklosti, so imeli navdih le pesniki, vsi ostali pa so bili le pridni, delavni, marljivi, prizadevni, natančni, vztrajni, tako da se je kapitalistična delovna etika potem vedno spodvila navznoter, v agresivnost in plenilstvo navznoter, v odkrito, nesramno, direktno, suho izkoriščanje in zatiranje bližnjih in najbližjih, v notranji kolonializem. In svetovne dogodke in velike zgodovinske dosežke so pri nas zamenjali družinsko nasilje, mizoginija, šovinizem, entonacionalizem in ksenofobija, ki so tako endemični, kot da so edini način, da Slovenija ostane v koraku s časom.

»Dunaj je leta 1900 – kakor večina evropskih prestolnic – mesto nasprotij, v katerem revni proletariat živi v najbolj nečloveških pogojih. O težkem življenju delavk v šiviljskih obratih, delavcev v opekarnah ali na gradbiščih pričajo zapisi Alfonsa Petzolda ali Maxa Winterja in spomini delavskih aktivistov, kakršen je bil Johann Böhm, v poročilih inšpektorjev ali pa v vprašalnikih o socialnih razmerah in navsezadnje v publikacijah socialne demokracije. Naletimo na neusmiljen svet, ki ga v Hofmannsthalovi literaturi ali literaturi njegovih prijateljev še slutimo ne,« pravi Jacques Le Rider. Ni bral Cankarja.

NAJBOLJ ZAVRŽEN ČLOVEK NA SVETU JE NOVELIST

*Kako je Cankar sklenil,
da nas bo zapeljal*

Vse dobro znane predsodke, da je Cankar zatežen in da se pravzaprav sploh ne meni za bralca, je mogoče zlahka ovreči. Če kdo, potem je bil prav Cankar literarni zapeljivec, ki je delal vse, da bi pritegnil pozornost, da bi bralca zgrabil in uročil, da bi ga torej osvojil, podkupil in kupil, zato so tudi njegovi prvi, začetni, uvodni, vstopni, uvajalni stavki v novele, novelice in črtice tako atraktivni in tako zapeljivi. Stavki, ki uvajajo njegove novele, novelice in črtice, zvenijo kot reklamni slogani za te novele, novelice in črtice.

Črtico V gaju uvede takole: »Jesensko listje, rdeče, žareče, je v solncu šumelo, pelo je smrt.« Idilo na Studencu pa takole: »Dežela ima zelo prostran in zelo lep vrt za tiste svoje ljudi, ki se ne strinjajo z večino.« Črtico Črtice uvede takole: »Najbolj nemaren, najbolj zavržen človek na svetu je novelist.« Zdenka Petersilko pa takole: »Snoči se je dovršila tragedija v naši ulici, kakor se vrše neprestano, brez glasu in brez spomina.« Jakobovo hudodelstvo uvede takole: »Iz tistih krajev, kamor ne sije solnce, se je napatil Jakob, da bi se obesil.« Strah pa takole: »Troje jih je sedelo za mizo; eden je imel grbo drugi je šepal, tretji je bil bebec.« Novelo Ob zori uvede takole: »Naši koraki